

APIE TARINIŲ FORMAS DABARTINĖS LIETUVIŲ LITERATŪRINĖS KALBOS PRIEŽASTIES KONSTRUKCIJOSE¹

L. DROTVINAS

Šalutinis priežasties aplinkybės sakinyje pasako priežastį, pagrindą to, kas vyksta, apie ką kalbama pagrindiniame sakinyje. Šalutiniai priežasties aplinkybės sakiniai gali būti jungiami specialiaisiais priežasties jungtukais *nes*, *kadangi* ir daugiareikšmiais jungtukais *kad*, *jog*, *kai*, *kaip*, *kam*.

Jungtukų *nes*, *kadangi* vartoseną priežasties konstrukcijose yra susijusi su šalutinio ir pagrindinio sakinių eilės tvarka. Dažniausiai priežasties šalutinis sakinyje esti antroje vietoje, tais atvejais, paprastai, vartojamas specialusis priežasties jungtukas *nes*; žymiai rečiau šalutinis sakinyje esti pirmoje vietoje – tada vartojamas priežasties jungtukas *kadangi*. Pvz.:

Po antru trobos galu nėra darželio, *nes* tenai gryčia su mažu langeliu Ž V 582. Ir žmonių pasaulyje pasidarė tirsta, *nes* niekas nebemirė M.p. 185. O *kadangi* noriai perkančių nedaug tebuvo, tai ir nedaug tebuvo siūlančių IS V 99. Mykolui neilgai teko laukti teismo. *Kadangi* jo kambarėlyje kratos metu buvo rasta keletas atsišaukimų ir viena kita draudžiama knygelė, jį nuteisė už priklausymą komunistų partijai aštuoneriems metams kalėjimo AV 195.

Šalutiniai priežasties sakiniai su jungtuku *nes* prieš pagrindinį sakinį nėra vartojami. Retus tokios vartosenos atvejus galima aiškinti ne tik skyrybos ypatybe (kai po pirmuoju einančio pagrindinio sakinio yra dedamas taškas, o šalutinis sakinyje pradamas didžiąja raide), bet ir silpnesniu prijungiamuoju ryšiu tarp šalutinio ir pagrindinio sakinių. Plg.:

Per vieną dvi sekundes išsisprendė dviejų žmonių likimas. *Nes* Grėtė jau nutarė, kad ji nebeturi vyro IS V 240. O tuose savo namuose labai ir labai buvo liūdna Einiukui. *Nes* mama sėdi ir sėdi, nieko nedirba ir vis kažką galvoja IS V 431.

Sutinkamai su logiška realios tikrovės reiškinių raida veiksmas-priežastis laiko atžvilgiu, paprastai, vyksta arba anksčiau, arba kartu su veiksmu-padariniu, ir tik išimtiniais atvejais, priklausomai nuo realaus sakinių turinio, pagrindinio sakinio veiksmas gali vykti ir anksčiau už šalutinio sakinio veiksmą²; todėl veiksmažodžio formos priežasties konstrukcijų šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose yra vartojamos priklausomai viena nuo kitos. Šio darbo tikslas yra apžvelgti daž-

¹ Terminas „priežasties konstrukcija“ šiame darbe vartojamas vietoj ilgo ir nepatogaus termino „sudėtinis prijungiamasis sakinyje su priežasties aplinkybės šalutiniu sakiniu“.

² Žr. Г. Ф. Познина, Употребление временных форм глагола в сложноподчиненном предложении (предложения причинные и условные), автореферат канд. дисс., Ростов-на-Дону, 1955, 6.

niau pasitaikančius tarinių formų derinius šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose (tik konstrukcijose su specialiaisiais priešasties jungtukais *nes, kadangi*). Pagal 4 tiesioginės nuosakos laikų ir tariamosios nuosakos formas šalutiniame sakinyje visos priešasties konstrukcijos gali būti suskirstytos į 5 grupes, kurios savo ruožtu dar smulkiau skirstomos pagal pagrindinio sakinio tarinių formų formas.

Be priešasties-padarinio santykių analizės, šių konstrukcijų apžvalgoje iškeliamos ir nagrinėjamos kiekvienai grupei būdingesnės ypatybės: pagrindinės, tiesioginės ir perkeltinės veiksmažodžio laikų reikšmės, šalutinio ir pagrindinio sakinių veiksnių laiko santykiai, modalinės reikšmės, veiksnių konkretumas ar abstraktumas, kitų sintaksinių reikšmių atspalviai.

I. Kai šalutinio sakinio tariniai yra reiškiami *esamojo* laiko veiksmažodžiais arba vardažodžiais (be jungties), tai pagrindiniame sakinyje gali būti tiesioginės nuosakos esamasis, būtasis kartinis ar būsiamasis laikai, liepiamoji nuosaka ir tariamosios nuosakos vientisinė forma.

1. Esant abiejuose sakiniuose esamojo laiko formoms, priešasties-padarinio santykiai dažniausiai yra pasakomi konkrečiai, rečiau – abstrakčiai, apibendrintai.

a) Konkretūs, sutampantys su kalbamuoju momentu priešasties-padarinio santykiai, paprastai, yra pastebimi tais atvejais, kai šalutiniu ir pagrindiniu sakiniais eina apibrėžtiniai asmeniniai sakiniai, kurių tariniai reiškiami abiejų veiksmų asmenuojamomis esamojo laiko formomis arba vardažodžiais (be jungties)³. Pvz.:

Levutė *pasistato* apykaklę, nes gatvėje *blaškosi* pūga HK 285. Grėtės Karalienės akys sužaibuoja. Anas keršto jausmas dar daugiau *pagilėja*, dar daugiau *ima deginti* jos krūtine, nes prie jo dar *prisideda* jau įprastasis pavydas IS V 49. Senoji *nutilsta*, kadangi priemenė *stovi* jos kraitinis kuparas JB 208. Kadangi *nežinau*, kiek čia būsiu (...), taigi *geriausia* ir rašyti į Maskvą PC XIII 107. O kadangi jis *jauniausias* iš jų ūkininkas ir jau kare *buvęs*, tai jie juo ir jo kalba labai *įdomaujasi*... IS V 328. O kadangi jai – Barbei – Einiukas labai *patinkas* ir jinai jo *gailintis* (...), tai ji ir *nusistačiusi* vaikelį išgydyti IS V 225.

b) Tam tikra neapibrėžta esamojo laiko reikšmė gali būti priešasties konstrukcijose, kurios savo apibendrinamąją prasmę yra panašios į patarles, priešodžius. Pvz.:

Javai sudygsta ir suramina širdį savo geradėjo, nes jo triūso vaisiai niekad neišnyksta Bil 258. Darbininkai jūsų kovą supranta ir palaiko, nes ir darbininkai kenčia nuo sindikatų ir fašistų valdžios AV 277. Samdiniai šioje apylinkėje pigūs, nes derliai dažniausiai būna prasti, o žmonių Bagynų dvarui pakanka VM-P 27. Kaip rausta jorginiai ir rūtos žaliuoja, ir pina Dubysos pakrančius margai, taip žydi lietuvės, bet liūdnei dainuoja, nes spaudžia jų šalį vargai M 57. Jie vargo ir vargsta, ir vargs, nes pralobusio kontrabandininko mes nežinome ir niekas nėra matęs IS V 372. Jeigu dirvoje trūksta boro, vaismedžiai silpnai dera, nes nubyra daug žiedų bei vaisių užuomazgų tsp.

Neapibrėžto esamojo laiko reikšmė gali būti siejama ir su kai kuriomis beasmenėmis tarinių formomis. Pvz.:

³ Priklausomai nuo priešasties konstrukciją supančio konteksto esamojo laiko formos gali turėti ir *esamojo istorinio* laiko reikšmę. Tačiau kadangi ši esamojo laiko reikšmė gramatinių išraiškos priemonių neturi, tai toliau apie ją nebus kalbama.

Su tais žmonėmis (...) nėra ko tartis apie platesnę politiką, nes čia proto ar pats nustoji, ar jį tau atima Vžg II 303—304. Reikia, broli, rasti saiką darbo, poilsio, aistrų, nes per daug širdies kaitrų vaiko amžiuje nesveika TT 59. Bent nereikia eiti į mokyklą, nes ten tik vokiškai tekalbama ir temokoma IS ob 133. Niekas ten nesėjama, niekas ten ir nepiaunama, nes tai — lekianti smiltis IS III 343. Bet kartais ir teisybė pasirodo, nes teisybę užslėpti negalima Ž V 470. Nuo ryto iki vakaro užia čia žmonės, kadangi pakalbėti visuomet yra apie ką JB 201. Nereikia susirgimo metu vengti fizinio darbo, nes raumenų darbas mažina akispūdį tsp. Maudytis šaltesniame kaip 18° vandenyje nepatartina, nes šaltas vanduo sukelia kraujo indų spazmus... tsp.

2. Kai pagrindinio sakinio tarinys yra reiškiamas būtojo kartinio laiko (dažniausiai įvykio veiksmo) veiksmažodžiu, tai įvairios esamojo laiko formos šalutiniame sakinyje (be esamojo istorinio laiko reikšmės), paprastai, turi tam tikrą išplėstinę esamojo laiko (arba perfekto, kai veiksmai esti baigtiniai) reikšmę. Išplėstinė esamojo laiko reikšmė čia aiškintina priežasties-padarinio santykių logiška raida: kai baigtinis veiksmas-padarinys (reiškiamas būtoju kartiniu laiku) įvyksta praityje, tai ir jo priežastis (veiksmas, kuris mūsų atvejuje yra reiškiamas esamojo laiko formomis) negali vykti kitaip, kaip tik praityje (anksčiau arba kartu su padariniu). Tuo būdu, pagrindinio sakinio veiksmas esti konkretus, o šalutiniame — laiko atžvilgiu neribotas, išplėstas, su būtojo-esamojo laiko reikšme. Pvz.:

Geruoju šienu arklius *šėrė*, nes jie, girdi, žiemą vasarą *tarnauja*... Vžg II 155. Senis *neišgirdo* Martyno įeinant, nes kaip akys, taip ir ausys jam silpnai *betarnauja* IS V 79. Tie keli kankynių metai *pakenkė* net jo sveikatai, nes verkimo pėdsakai dvasią *veikia* nesveikai TT 126. Antrąją dieną kas anksčiau *atsikėlė*, tas kitus begulint *aplaistė*, jeigu kaip *pritilpo*, nes kiekvienas *užsidaro* ir *užsisiklendžia* Ž V 602. (...) jie abu su Adomėliu *išvažiavo* iš vakaro, nes kelias *tolimas* VM-P 473.

Vietoj esamojo ar būtojo kartinio laiko formų gali būti atitinkami veikiamieji dalyviai. Tada konstrukcijos turi dar ir netiesioginės pasakojamosios kalbos prasme. Plg.:

Taip, jie *pagąsdinę* ir *pakratę* vieną kitą ponelį, nes gyventi juk *reikią* VM-P 485. O kadangi jos, Barbės, niekas nugašdinti *negalīs*, tai ji jo ir *nesibijojusi* IS V 226.

3. Kai pagrindinio sakinio tarinys yra reiškiamas būsimojo laiko (abiejų veiksmų) veiksmažodžiais, o šalutiniame — asmenuojamosios esamojo laiko (dažniau eigos veiksmo) formos arba vardažodžiais, tai dabartyje (dažniau neribotoje) vykstančio veiksmo pamatu įvyksta ateityje kitas veiksmas, kaip pirmojo padarinys. Pvz.:

Aš tau pačią saulę *atiduosiu*, nes tu man *skaistesnė* už saulę. Aš tau visas žvaigždes *nuraškysiu*, nes tavo dvi akelės *gražesnės* ir meiliau *mirksi* už visą dangaus skliaustą... Vžg I 59, Juodu, bajorai, gal ir *išgers* po stiklelį kitą muzikams palenkti, nes reikalas *svarbus* VM-P 466. Valiutą išvežti leidimą jūs greitai *gausite*, nes toje įstaigoje *sėdi* Strimaitis PC XIII 54. Prievaizdas su akmistrine taip pat *neišeis*, nes abu jį *apvaginėja*, kiek beįmanydami VM-P 155. Žurnalo pasą ten *sustatys* pati spaustuvė, nes mes jau *žinome* tiražą PC XIII 169. Bet darbas rūmuose ir aplink rūmus *prasadės* vėliau, nes ponas dar *ilsisi*... VM-P 308. Rugius visi dar *galės* sėti senoje vietoje, nes žemė čia jau *paruošta*... VM-P 563. Jos ilgiau laikyti ji *nebe-gulėsianti*, nes per daug *suvalganti* IS V 100.

4. Kai pagrindiniame sakinyje esti tariamosios nuosakos vientisinės formos, o šalutiniame — esamasis laikas, tai veiksmas-padarinys yra nerealus, hipotetiškas, galįs įvykti (arba neįvykti) ateityje, o jo priežastis dažniausiai esti laiko atžvilgiu neribota arba pastovi, nuolat veikianti. Pvz.:

Galinis noromis ją (liepą — *L.D.*) *nuverstu*, nes jos šešėlis *temdo* pirkia, pavasariais ilgai *laiko* pašalą ir *nustelbia* kelias daržo lysves VM-P 26—27. Valstiečių pralaimėjimas *būtų laikinis*, nes jų sunaikinti *negalima* VM-P 521. Į Maskvą Tave atkviesti *būtų sunku*, nes čia *perpildyta* ir mažai ką iš naujų *teprirašo* PC XIII 115. Trumpą, turiningą koncertėlį *nesunku būtų* suruošti, nes ir kaime *yra* entuziastų, kurie nori išbandyti savo jėgas scenoje tsp. Žinojau, kad pakliuves ne tik *pražūčiau*, bet gal tada iš tiesų tikru žmogžudžiu iš tenai *išeičiau*, nes kalėjimas juk *ne-pataiso* žmonių, tik visai juos *pagadina* Bil 143. Kad nebūtų nuvargęs, vagies aplink trobas beieškodamas, tuojau *keltuši*, nes jau dienos šviesa pro langus *skverbiasi* PM 380. Žiūrėk, kad kitur kur jos (lazdos — *L.D.*) *neužmirštum*, nes jai dar daug *gali būti* darbo... PV 86. Iš pašto jis siuntė Puodžiūnkiemin žmonai telegramą, kad tuojau *atvyktų* į Kauną, nes labai *sergas* jų sūnus Povilas AV 434.

Kaip matome, priežasties konstrukcijos gali būti dar sudėtingesnėse konstrukcijose su keliais šalutiniais sakiniais. Tada veiksmas-padarinys (pagrindiniame arba I-jo laipsnio šalutiniame sakinyje) reiškiamas tariamąja nuosaka, o sakinyje, pasakančiame priežastį, yra esamojo laiko forma.

Be to, neretai pasitaiko, kad kai kurių modalinių veiksmažodžių (reikėti, galėti...) tariamosios nuosakos forma eina su bendratimi ir reiškia tik veiksmo modalumą, o patsai veiksmas pasakomas bendratimi. Pvz.:

Atvažiavus su daiktais, *reikėtų* koku nors būdu daiktus *padėt* saugioj vietoj, nes visi daiktai gali žūti! PC XIII 160. *Reiktų* ir geležies štabą *parsivežti*, nes noragai baigia dilti VM-P 9. Susitikę Zarasuose, *galėtumėm daryt* mažus išvažiavimus į apylinkės ežerukus, nes, kiek girdėjau, ten esama vėžingų ir žuvingų ežerukų PC XIII 67. Žinoma, aš *patarčiau neskubėti*, nes visgi jums reikia gerai apsi-
mąstyti ir pasiruošti... AV 302.

5. Skatinamasis veiksmas-padarinys (su neapibrėžto būsimąjo laiko reikšme) gali būti reiškiamas liepiamąja nuosaka, o jo priežastis, pamatas — esamuoju laiku. Pvz.:

Rašyk laišką vieno mano draugo adresu, nes aš *persikeliu* į naują kambarį PC XIII 21. Aš jus prašysiu — *būkite* jam antrąja *motina*, nes jis gyvenime *žengia* vos pirmuosius žingsnius AVc 148. O savo moterį tu *gerbk* ir *mylėk*, nes ji už tave *galvą deda* PV 172. Jūs *kreipkitės* tuo reikalu į mano tėvą! Nes ką gi aš čia *begaliu* pagelbėt? M 172. *Paleiskit* mano giminaitę! Nes ji *nekalta!* M 233. Laimė baisiai greit praeina: *pagalvokim paprasčiau*, nes vėliau juk ar anksčiau atsiskaitymas *ateina* TT 60.

Tuo būdu, veiksmažodžio formų vartoseną ir jų reikšmės priežasties konstrukcijose priklauso nuo priežasties-padarinio santykių logiškos raidos. Kai šalutiniame sakinyje — esamasis laikas, o pagrindiniame — esamasis, būsimasis laikas, vientisinė tariamosios nuosakos bei liepiamosios nuosakos formos, tai minimos veiksmažodžio formos turi savo tiesiogines, pagrindines reikšmes, nes jomis reiš-
kiami priežastis ir padarinys vyksta arba kartu, arba vienas po kito. Tuo tarpu

esamojo laiko su būtoju kartiniu laiku derinyje esamojo laiko formos turi išplėsto esamojo laiko (būtojo-esamojo) reikšmę.

II. Priežasties konstrukcijų su *būtojo kartinio* laiko formomis šalutiniame sakinyje pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiami vientisinėmis ir sudurtinėmis būtojo kartinio laiko formomis, būtoju dažniniu, esamuoju ir būsimoju laikais, taip pat sudurtinėmis atliktinėmis tariamosios nuosakos formomis bei liepiamąja nuosaka. Kadangi šios grupės priežasties konstrukcijų yra žymiai daugiau už kitas, tai čia smulkiau nagrinėjamos ir veiksmožodžio veikslų funkcijos, jų poveikis kai kuriems šalutinio ir pagrindinio sakinių veiksmų laiko santykiams.

1. Konstrukcijose su vienodomis būtojo kartinio laiko (vientisinėmis ir sudurtinėmis) formomis abiejuose sakiniuose abu veiksmai gali vykti tuo pat laiku ir nuosekliai (priežastis—padarinys).

a) Kai abiejų sakinių tariniai reiškiami eigos veikslu būtojo kartinio laiko veiksmožodžiais arba vardažodžiais bei sudurtinėmis būtojo kartinio laiko formomis, tai abiejų veiksmų trukmės, paprastai, sutampa visiškai. Pvz.:

Visi *ėjo* greit, nes kiekvienam kriklys *rūpėjo* PM 164. Namiegai iš pradžių *jo klausė*, nes jis *žinojo* ir pasakyt *mokėjo* daug įdomybių Vžg I 127. Pirkioje *buvo šviesu*, nes pro galinį langą įspindęs saulės ruožas *driekėsi* per stalą ligi aslos vidurio VM-P 588. Apylinkė juos *vadino* keturių bažnyčių vieta, nes tiek jų iš Aužbikų *buvo matyti* Vžg I 70. Ir tokiu būdu keletas referatų *buvo skaitoma* kartu, nes tos sekcijos *veikė* kiekviena atskiroje salėje Ž V 381.

b) Kai šalutinio sakinio tarinys yra reiškiamas eigos veikslu veiksmožodžiu, o pagrindiniame — įvykio veikslas, tada, vykstant neribotam laiko atžvilgiu veiksmui-priežasčiai, atsiranda, įvyksta ir baigtinis, ribotas veiksmas-padarinys. Tuo būdu veiksmas-padarinys savo trukme tarsi įsiterpia į veiksmo-priežasties trukmę. Pvz.:

Bet kadangi diena *ėjo galop*, tai pasisotinę sparnuočiai viens po kito *pranyko, nulėkė* į savo nakvynės vietas PM 196. Kadangi karalaitis gerai *žinojo* visas karaliaus lobyno paslaptis, lengvai *priėjo* jiedu prie pinigų ir *parsinėšė* aukso, kiek tik panešti galėjo M.p. 206. Šiuodu kepures nuo galvos šmaukšt šmaukšt *nuėmusiu*, nes šis *važiavęs* puikia aštuonetu arklių karieta... SD 109. Balsys su Pranaičiu taip pat *suragino* bėrukę, nes vakaras sparčiai *artėjo* VM-P 25.

Panašus veiksmų laiko santykis esti ir tada, kai pagrindiniame sakinyje būtojo kartinio laiko sudurtinė atliktinė forma:

Bet Madlikė ir negirdėjo, ką jaunoji šeiminkė sakė, ji tiktai *buvo sustojusl* šluoti ir visiškai *užmiršusi* Grėtę, nes kambary prie lango stovėjo Martynas su Einiuku ant rankų IS V 12. Bet nei Usnienė, nei Karalienė nieko *nebuvo pastebėjusios*, nes jų akys tiktai iš seno papratimo tesekiojo Vilių, kaip žinomą vėjavaiškį IS V 295.

c) Kai šalutinio sakinio tarinys yra reiškiamas įvykio veikslu būtojo kartinio laiko veiksmožodžiu, o pagrindiniame sakinyje esti to pat laiko eigos veikslu veiksmožodis, tai veiksmas-priežastis vyksta aiškiai anksčiau už pagrindinio sakinio veiksmą-padarinį. Be to, šalutinio sakinio veiksmo rezultatiškumas gali būti aiškiau pasakomas laiko aplinkybės žodeliu *jau*. Pvz.:

Žmonių lavonų *neteko* matyt, nes juos čia *jau nurankiojo* PC XIII 147. Tik bravoro įrengimas *buvo tęsiamas* toliau, nes visos mašinės *jau buvo atgabentos*

AV 403. Karalienė *stengėsi* būti meili, nes jai *dingtelėjo* Anskio laiškas IS V 70.

č) Riboti, baigtiniai šalutinio ir pagrindinio sakinių veiksmai laiko atžvilgiu vyksta taip pat nuosekliai, kai abiejuose sakiniuose įvykio veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmožodžiai (vientisinės ir sudurtinės formos). Plg.:

Poviliokas *prunkštelėjo*, bet tuoj *užčiaupė* burną ranka, kadangi senė labai jau grėsmingai *pažvelgė* į jį JB 313. Aš tik *sumurmėjau*, kadangi abu mano žandai *buvo pritutinti* atneštu sniedoniui JB 106. Kadangi *buvo prisiūsta* daugybė referatų, prieg tam dar nekuriuos *atsivežė* ir su savim (...), tai suvažiavimas *pasiskirstė* į dalis, arba taip vadinamas sekcijas Ž V 381. Tas sumanymas *nepavykęs*, nes policija ir oberpolicmeisteris pulkininkas Trepovas su savo žandarais *ėmė* studentus *gaudyti*, *areštuoti* ir *tremti* iš Varšuvos VM-P 356.

Dar aiškesnis šalutinio ir pagrindinio sakinių veikslių laiko nuoseklumas pastebimas tada, kai šalutiniame sakinyje esti sudurtinės atliktinės būtojo kartinio laiko formos (pagrindiniame sakinyje – būtasis kartinis laikas, vientisinės arba sudurtinės formos). Plg.:

Mielu noru *atsisėdo* ir Onytė, nes jau kojelės *buvo pailsusios* PM 90. Didesnė jų dalis *buvo skalomis užtaisyta*, nes stiklai *jau seniai buvo išblyrę* VKr 80. Bagynų dvaro prievaizdas Pšemickis, prieš naktį apžiūrėjęs ūkio pastatų užraktus, *skubinosi* į savo kambarį rūmų fligely, nes *jau buvo visai sutemę* ir oras labai atšalo VM-P 176. Kadangi jie *buvo kilę* iš turčių šeimų, mokytesni ir apskresni už Puodžiūnų Antaniuką, tai jo tėvams visa tai *kėlė* didelio nerimo ir rūpesčio AV⁴303. Kadangi Povilas Drūseika dar tik neseniai *buvo gavęs* ilgalaikę paskolą, juodu ir *sulygo* HK 322. Tas juokas nelabai *patiko* Usniui, nes savo širdyje jis panašiai *buvo galvojęs*: kris markės vertė – bus dar pigiau IS V 299. Karalius *buvo patenkintas*, nes joks valdovas tokios gražios kumelės *nebuvo turėjęs* M.p. 96. Vieną vakarą mudvi su motina *buvova palikusios* bendrabuty, nes *buvo užėjusi* audra su perkūnija IS ob 207.

d) Retos yra priežasties konstrukcijos, kurių viename iš sakinių esti sudurtinės pradėtinės būtojo kartinio laiko formos, reiškiančios beprasidedantį, fakultatyvų veiksmą, o kitame sakinyje – įvykio veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmožodis.

Einiukas *vėl buvo bekepęs* savo tortą, nes kareivis jo *nė kiek nesudomino* IS V 243. Marė turi du vaikus. Na, taip, dėl to antro tik tik *nepakliuvo* senoji Naujokienė į teismą ar net į kalėjimą; nes ji *buvo bepradedanti* skilbčioti, kad tasai vaikas būsiąs to mūrininko... IS V 361.

2. Kartais pagrindinio sakinio tariniai esti reiškiami būtuojų dažniniu laiku; šalutiniame sakinyje – įvairios būtojo kartinio laiko formos. Tada veikslių (priežasties—padarinio) laiko santykiai priklauso nuo veiksmožodžio veikslų: kai abiejuose sakiniuose esti eigos veiksmo veiksmožodžiai, abiejų veikslių trukmės sutampa; kitais atvejais (kai įvykio veikslas šalutiniame arba abiejuose sakiniuose) veikslai esti nuoseklūs.

Visko, visko *gaudavau*, nes visi *džiaugėsi*, kad aš nenumiriau IS ob 126. Kazio Gugio niekas *negerbdavo*, kadangi *nebuvo už ką gerbti*... VKr 84. Kordušas į šitas maldos ekstazes *žiūrėdavo* abejingai, su tam tikru užtikrinimu, nes statulėlės daug sidabrinių daiktų *nunešė* kažkokiems perpirkliams... JM 107. Paukščiukų

juodu *nešaudydavo*, nes jau Vytukui pernai, o Justukui dar užpernai *buvo pavykę* pašaut vienam kuosą, kitam laukinį karvelį... PM 95. Tada ji, tiesa, *juokdavosi* ir toliau, iš papratimo, bet staiga vėl *nutildavo*, nes jai *pradėjo kažkaip aiškėti*, kad juoktis kvaila IS V 104.

3. Veiksmas-padarinys kartais yra reiškiamas sudurtinėmis atliktinėmis tariamosios nuosakos formomis, o jo priežastis – įvairiomis būtojo kartinio laiko formomis. Tada abiejų sakinių veiksmai vyksta praeityje: veiksmas-priežastis vyksta anksčiau už hipotetišką, fakultatyvų veiksma-padarinį, kurio fakultatyvumą (mūsų pavyzdžiuose) dar labiau sustiprina neiginys. Tuo būdu, veiksmas-padarinys būtų galėjęs įvykti praeityje, bet neįvyko dėl šalutiniame sakinyje nurodytos priežasties. Pvz.:

Šičia svetimas nieko *nebūtų pastebėjęs*, nes *buvo tamsu* JM 78. Juk tėvą ji tariasi taip pat dar atsimenanti... O po teisybei ji to *negalėtų būti mačiusi*; nes juk jis, kaip pasakojama, *išplaukęs* buriniu laivu su broliu... IS V 92—93. (...) Oginskis pasprukęs į Prūsus – kitaip *būtų pakliuvęs*, nes vyresnybė *sužinojusi* jo rengimos prie karės su maskoliais Ž IV 357—358. Juokai ir pokštai gal būtų nenutilę visą naktį, jei seniai *nebūtų sudraudę* jaunųjų ir *!nuvarę* jų gulti, nes vakarų žara *jau buvo persimetusi* į rytų kampą VM-P 406.

4. Esant būtojo kartinio ir esamojo laikų formų deriniui, priežastis, paprastai, esti pasakoma konkrečiai praeityje, o jos padarinys dabartyje gali būti laiko atžvilgiu neapibrėžtas, nuolat vykstantis arba – konkretus, sutampęs su kalbamoju momentu. Be to, būtojo kartinio laiko formos šiose konstrukcijose dažniau turi perfekto (esamojo sudurtinio atliktinio) reikšmę (nematė = nėra matę...). Pvz.:

Net tie patys krembliai kažin kaip savaime *atsiranda* pirkioj ir *susidaro* puodynėse, nes, tiesa, nei jis, anksti išeidamas, nei kiti *nematė* Severjos bėgiojant krembliauti ar tafsant kremblius raugti Vžg I 113. Mykolas užsiminė, kad labai *svarbu* padėti maistu ir pinigais, nes daug žmonių suimta ir jų šeimos *liko* badauti AV 349. Kare žūstantieji visi be išimties „*nueina*“ į dangų, nes juk jie *užmušę* tiek daug priešų... IS V 117. Tą raštelį *tebesinešioju*, nes *nebuvo* kasoje pinigų PC XIII 225. Iš tiesų *kalbu* jums, nes taip man *nutiko* SD 122. Jis *nežino*, nes ji niekad jam to *nesakė* VM-P 573.

5. Kai pagrindinio sakinio tarinys yra reiškiamas būsimuoju laiku, tai veiksmas-padarinys aiškiai vyksta po veiksmo-priežasties; reiškiamo būtojo kartinio laiko forma. Be to, veiksmy rezultatiškumas gali priklausyti nuo modalinių žodžių arba konteksto. Pvz.:

Jei dabar sprogs, tai, be abejo, mus visus *nušluos*, nes jau per daug *susikaupė*... AV 496. Na, aš savo atbuva. Dabar jums *reikės* eiti, nes tėvas *liepė* SD 52. Niekados aš jam *nenusišypsosiu* ir *nenusijuoksiu*, nes mano šypseną ir juoką jis *išmainė* į savo obuolmušių žvengimą. Niekados aš jam savo meile *neatstosiu* pasaulio, nes tą meilę jis *sumynė* savo erzilais po kojomis KB 153. O ir Pinčukui tas gražumu *neapsieis*, nes jis čia *buvo* didžiausias *kaltininkas* KB 235. Vieną akimirką atrodė, kad ponas *smogs* jam lazdele, nes ranka jau *buvo bekylanti* ir burna *iškrypo* žiauriu *itūžimu* VM-P 121.

6. Pagrindiniame sakinyje gali būti liepiamoji nuosaka. Tada kas nors yra raginamas atlikti ateityje tam tikrą veiksma, kaip veiksmo-priežasties, įvykusio praeityje, padarinį. Pvz.:

Rašyk apie viską kuo plačiausiai, nes baisiai tavęs *pasiiļgau* PC XIII 21. Petrai, *eik tu pakirsk* tą ažuolą, nes dvaras *liepė* aši medžių rytoj anksti atkrauti SD 89. *Nunešk* tuos pinigų savo ponui, nes jau *atėjo* metų galas... SD 91.

Tuo būdu, šios grupės priežasties konstrukcijose (su būtojo kartinio laiko formomis šalutiniame sakinyje, kai pagrindiniame – būtasis kartinis, būtasis dažninis, esamasis, būsiamasis laikai, sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos ir liepiamoji nuosaka) veiksmas-priežastis, paprastai, vyksta anksčiau už veiksmą-padarinį: dviejų veiksmų trukmės sutampa, kai abiejų sakinių tariniai reiškiami įvairių būtųjų laikų eigos veiksmo veiksmoždziais; esant skirtingiems veiksmoždzio veikslams, veiksmi esti nuoseklūs arba vienas veiksmas įsiterpia į kito veiksmo trukmę. Visos veiksmoždzio formos, paprastai, turi savo tiesiogines reikšmes.

III. *Būtojo dažninio* laiko formos priežasties konstrukcijose yra vartojamos labai ribotai, tik deriniuose su būtųjų laikų formomis⁴.

1. Būtojo dažninio laiko formos šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose reiškia pasikartojančius veiksmus praityje. Veiksmų laiko santykiai priklauso nuo veiksmoždzio veikslų, kaip ir jau apžvelgtose priežasties konstrukcijose su kitomis būtųjų laikų formomis. Pvz.:

Ir šieno grėbti nepajėgdavau. O kadangi tas darbas ir nelabai *būdavo įdomus*, tai prie jo *neskubėdavau*... Jei šienas *būdavo* ne per sausas, tai ir šito smagumo neturėdavau – *neleisdavo* šieno trypti, nes sutryptas palengva *džiūdavo* PM 30. Tas išgėręs atgrasiai *nusipurtydavo*, nes gėralas *būdavo kartus* ir *dvokdavo* VM-P 438. Jų kaimuose tik ir *sutikdavai* senius ir vaikus, nes visi paaugliai *išeidavo* buožėms tarnauti už bernus, mergas ir piemenis AV 112. Taip vaitas šaukė, kaip buvo iš seno įpratęs. Seniau to ir *pakakdavo*, nes daug kas kaime jį *girdėdavo* ir kitiems *pasakydavo* VM-P 261. Sunkiai tai *pavykdavo*, nes senė budriai *sekdavo*, kas ir ko į jų kiemą landžioja VM-P 35.

2. Pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiama ir būtojo kartinio laiko formomis, kurios (priklausomai nuo veiksmoždzio veikslų) gali turėti kelias būtojo laiko reikšmes, o būtasis dažninis laikas šalutiniame sakinyje turi savo reikšmę (esant neigiamoms tarinių formoms, veiksmų laiko santykius nustatyti esti sunkiau).

Pavyzdžiui, įvykio veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmoždzis pagrindiniame sakinyje gali reikšti konkretų, baigtinį veiksmą praityje, esant dažniam veiksmui šalutiniame sakinyje; tuo būdu, baigtinis, konkretus veiksmas-padarinys aiškinamas, grindžiamas dažnai pasikartojusiu veiksmu-priežastimi.

Ir tapo Šnervų namuose trošku. Pamažu pamažu vėl jis *ištuštėjo*, nes Anelja dabar nieko meiliai *nebesutikdavo* Vžg I 241.

Eigos veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmoždziai padarinį nusakančiame sakinyje gali reikšti kartinius, bet neribotus laiko atžvilgiu veiksmus. Pvz.:

Reikalas, matyt, *buvo svarbus*, kad išsiruošė du dvaro pareigūnai, nes paprastai valstiečius į lažą *varydavo* tik vienas vaitas arba tįjūnas VM-P 83. Kai nuvažiavę, sužinoję, jog jo *ieškoję* galvažudžiai mažajame kelyje užmušti, nes tenai

⁴ Panašiai yra vartojamas būtasis dažninis laikas ir sąlygos bei laiko konstrukcijose; žr. L. Drotvinas, Apie dabartinės lietuvių kalbos sąlygos konstrukcijas, „Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Kalbotyra“, IV, 1962, 107–109; Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos laiko konstrukcijas, „LTSR MA darbai“, serija A, 1 (12), 1962, 251, 256.

visados karalius *važiuodavęs*... SD 114. O kadangi Dūdjonienė vis *bardavosi*, tai juodu jos ir į vestuves *nekvietė* IS ob 95.

Būtojo kartinio laiko formos gali reikšti ir nuolatinius arba dažninius veiksmus, sakysime, kai tariniai vardažodiniai su jungtimis *buvo*; tada būtojo kartinio laiko formos vartojamos vietoj būtojo dažninio laiko (sunku buvo = sunku būdavo, nesikėsino = nesikėsindavo...). Pvz.:

Mykolui iš pradžių *sunku buvo* naudotis jų draugiškumu ir maistu, nes jam niekas nieko į kalėjimą *neatsiųsdavo* AV 196. Žičkų kiaulidės sienos *buvo juodos*, nes *virđavo* broga kas naktį puoduos TT 341. Varnas su Rudžiu pasidarė draugai. Daugiau *nebuvo* tarp jų barnių, pikto urzgimo, nes kas rytą Rudis *atkasdavo* paslėptus kaulus, ir jie dalindavosi maistu PC VII 79. (...) mane vaišinti Sūdmantienė niekada *nesikėsino*, nes su jos mergaite – Ilže Šneiderike – *susitikdavau* ant vieškelio krašto... IS ob 225.

Kaip matome, esant būtojo dažninio laiko formoms šalutiniame sakinyje, pagrindiniame sutinkamos būtojo dažninio arba būtojo kartinio laiko formos. Pastarosios pagrindiniame sakinyje gali turėti ir būtojo dažninio laiko reikšmę, o būtasis dažninis laikas visada reiškia tik praeityje pasikartojusius veiksmus.

IV. Priežasties konstrukcijose kartais gali būti ir tokie veiksmožodžio formų deriniai, kada šalutinio sakinio tariniai reiškiami *būsimuoju* laiku; pagrindiniame sakinyje sutinkamas būsimasis laikas, vientisinė tariamosios nuosakos forma ir liepiamoji nuosaka. Minimoms veiksmožodžio formos reiškia tariamus, hipotetiškus, dar nesamus, o tik ateityje galinčius įvykti veiksmus, todėl šios grupės priežasties konstrukcijos yra vartojamos ribotai⁵, nes priežasties-padarinio santykiams (ypač priežasčiai) yra būdingi veiksmy konkretumas, tikrumas, akivaizdumas.

Su esamojo ir būtojo kartinio laikų vartoseną šios grupės konstrukcijų pagrindiniame sakinyje yra susijusios perkeltinės laikų reikšmės.

Dėl retesnio šios grupės konstrukcijų vartojimo kalboje tikslesnius apibendrinimus ir išvadas padaryti yra sunkiau (neatsižvelgiama čia ir į veiksmožodžio veikslus).

1. Kai šalutinio ir pagrindinio sakinių tariniais eina būsimąjo laiko formos, tada pasakojama apie pašnekovui iš anksčiau žinomus, akivaizdžius arba iš konteksto aiškėjančius faktus, reiškinius, dėl to šios konstrukcijos, paprastai, esti dar sudėtingesniuose sakiniuose ir atskirai paimtos yra ne visada aiškios. Pvz.:

(...) kalbėjo, kad jį, Joniuką, *reikšią* leisti piemenautų, jeigu tik kas *priimsiąs*, nes namie toks tik duoną dykai *valgysiąs*, o uždirbti *negalėsias* nieko Bil 159. Nei austi, nei siūti jai neteko kantrybės. Tad visi jai lėmė – jos šeimyna *būsianti* visai *be kelnų*, nes nė sagutės *nemokėsianti* įsiūti, kai ištruks Vžg II 393. O čia ir garnys pagiry suklegeno, parnešęs po pažasčia kregždę juodmargę: *reiks* pusdienį siųsti, kaip buvo nuo seno, nes valgyt *norės* darbininkai pavargę M 24. Tau džiaugsmas,

⁵ Priežastis ir sąlyga modalumo atžvilgiu yra diametraliai priešingos sintaksinės kategorijos, todėl būsimąjo laiko ir tariamosios nuosakos formos dažniau už kitas yra sutinkamos sąlygos konstrukcijose. Apie veiksmožodžio laikų vartoseną rusų kalbos priežasties ir sąlygos konstrukcijose žr. Г. Ф. Познина, Употребление временных форм глагола в сложноподчиненном предложении (предложения причинные и условные), автореферат канд. дисс., Ростов-на-Дону, 1955, 7; Р. П. Рогожникова, Условные придаточные предложения в современном русском языке, канд. дисс., М., 1952, 100.

kad pirkioje užia, ir drauge malonu nusimanyti, kad kur tik pasisuksi, visur pakeliui čia vieną, čia antrą dėdę *rasi*, drašiai į jį *užvažiuosi*, drašiai *kalbėsies*, nakvynės ir vaišių *lauksi*, nes jie *bus* tavo *skolininkai*, *privalės* tave atmylėti Vžg I 35—36. Tatai *bus logiškiau*, nes, jei jūs atspausdinsit apie Korsiką pirma, o paskum apie Ničą, paskum vėl apie Korsiką — *išeis* košė PC XIII 49. *Advokatas būsiu*, nes medikas iš manęs vis tiek *neišeis* AVc 245—246.

2. Veiksmas-padarinys kartais gali būti reiškiamas vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis (veiksmas-priežastis — būsimuoju laiku):

Ar aš pirkti? Man rodos, kad jau *turėtų užtekti*, nes šiaip *nebeišsiteksiu* Šalteikiuose IS V 299. Bet nesitikiu, kad mes tiek *turėtum* drąsos, nes niekas mus *neves* prie to mažo dalyko Ž V 519.

3. Pagrindiniame sakinyje gali būti liepiamoji nuosaka, kuri priežasties konstrukcijose (su būsimuoju laiku šalutiniame sakinyje), paprastai, reiškia patarimą prašymą arba skatinimą ką nors veikti, nes priešingu atveju įvyks šalutiniame sakinyje pasakytas veiksmas. Tuo būdu šios konstrukcijos turi tam tikrą priežasties-priešpriešos reikšmę, kuri ypač aiški yra tada, kai liepiamosios nuosakos forma esti su neiginiu. Pvz.:

Gali pradėti gydyti arklius, kuriuos užkerėjai (...) Tiktai *nesupainiok* kano pos, nes *kitaip spirs* tau arklys ir dantis *išbarstys* KB 192. *Netrauk* ašaros kitam, nes tau *ištrauks* kiti dar daugiau P. p. 126. Taigi, *žiūrėk*, *neužmiršk*, girtas pas mergas *nejok*, nes *būsi išjuoktas* ir *pažemintas* Vžg I 126. (...) *neatstatyk*it mano jaunikio, nes doresnio žento *nebeužtiksite* ant kiauro svieto Ž V 76. Kūrėjau, *kelkis*, nes tavo paliktą turtą *išgraibstys* žmonės PV 455. *Pirkite*, mergelės, jums pirma, nes kai nupirks vaikinai ant jūsų galvos, *bus blogai* (...) *eisite* paskui... Ž V 197. *Įleiskite* mane, lapele, nes aš jau *sušalsiu* SD 10.

Esant šiam veiksmožodžio formų deriniui, priešpriešos reikšmės kartais gali r nebūti (tai priklauso, atrodo, nuo realaus sakinių turinio). Tada šalutiniu sakiniu pasakomas paprastas, pašnekovui žinomas faktas, dėl kurio skatinama atlikti pagrindiniame sakinyje nurodytą veiksmą-padarinį. Pvz.:

Jei pagalvojęs priimsi mano pasiūlymą — *ateik* rytoj nuo ryto, nes vakare *važiuosim*... Ž IV 403. *Eikiva* į girią trobos statyti, nes *bus* didžiai dideli speigai SD 9. Vedatės, tai *eime* pragare pasislėptų, nes čia žemėj nuo nieko *nebepasislėpsi* Vžg I 255.

4. Esamojo laiko formos priežasties konstrukcijų pagrindiniame sakinyje, paprastai, yra vartojamos junginyje su veiksmožodžio bendratimi, kuria ir pasakomas pats veiksmas, o esamojo laiko forma, kuria dažniausiai eina kai kurie modaliniai veiksmožodžiai (turėti, galėti, norėti...), atlieka tarsi pagalbinio veiksmožodžio vaidmenį. Įvairių esamojo laiko formų, einančių su bendratimi pagrindiniame sakinyje, perkeltinės laiko reikšmės (kai šalutiniame sakinyje yra būsimasis laikas) aiškintinos priežasties-padarinio santykių logiškumu: jei veiksmas-priežastis vyksta ateityje, tai ir jo padarinys negali vykti kitaip, kaip tik ateityje, kartu arba po veiksmo-priežasties.

a) Esamojo laiko forma gali turėti esamojo nuolatinio reikšmę, kai šalutinis sakinyje yra apibendrinamojo pobūdžio ir jo tarinys (kuris šiuo atveju yra reiškiamas būsimos laiko forma) neturi konkretaus laiko reikšmės (nekirs = nekerta, nekirto, nekirsdavo...). Pvz.:

Kunigams ne dyvai: jie turi taip daryti, nes, kaip sako, varnas varnui akies nekirs Ž V 471. Pirmąją dieną velykauti eiti neišpuola, nes kur nueisi, tuojau paduos kailinius išutinėti Ž V 603.

b) Esamojo laiko (I ir III asmens) forma gali turėti tam tikro išplėsto esamojo (esamojo-būsimojo) laiko reikšmę. Tada šios formos yra vartojamos tarsi būsimojo laiko prasme (jų vietoj tiktų ir būsimojo laiko formos: noriu snustelt = norėsiu snustelt...). Tokio neapibrėžto būsimojo laiko reikšmę pagrindiniame sakinyje gali patikslinti atitinkami laiko aplinkybiniai žodžiai (*popiet, tikruoju momentu...*). Pvz.:

Einu kraut lagaminus, o *popiet dar noriu snustelt*, nes traukinys, tur būt, *neteks* miegoti PC XIII 41. Toliau rašo, jog ir žmona norėtų atvažiuoti pažinti vyro giminę, bet jis *negalys* jos *vežtis*, nes *negalės* susikalbėti – nesupranta lietuviškai... Ž V 376. Tik *svarbu tikruoju momentu nepražiopsoti*, nes tie muzikai didelių ceremonijų su tavimi *nedarys* AV 497. Taip, *reikia užsikloti* šilčiau, nes *isisirgsiu* ilgam, jeigu gulėsiu tik po šia antklodėle AVc 238. *Turiu* aš jį *surasti* ir visa *padaryti*, kaip Anupras sakė, nes *kitaip* jis be manęs *pražus* ir man *nebus* gyvenimo KB 242.

Kaip matome, kai kuriose iš šių konstrukcijų gali būti priežasties-priešpriešos reikšmė. Be to, esamojo laiko II asmens forma junginiuose su bendratimi, šalia bendros esamojo-būsimojo laiko reikšmės, gali turėti liepiamosios nuosakos reikšmę (gali neberašyti = neberašyk...). Pvz.:

Turi būti tu laiminga, nes kitaip aš savo sielvarto *nepakelsiu* KB 140. Gavusi šį mano laišką, *gali* man *neberašyti*, nes vis vien manęs jau *nebebus* Maskvoje! PC XIII 127. Prašom pirma atsipūsti, *pailsėti* ir mums naujienų papasakoti – tik *prašom sėstis*, nes *stačias pameluosi* Ž V 73.

Plg. retą konstrukciją su viena, be bendraties, esamojo laiko forma pagrindiniame sakinyje, turinčia išplėsto esamojo (esamojo-būsimojo) reikšmę:

Viskas *priklauso* nuo mūsų pačių, draugai, nuo mūsų ištvermės, nuo mūsų susibūrimo, nes jokia valdžia dėl mūsų *nė piršto nepajudins* IS III 299.

5. Būtojo kartinio laiko formos pagrindiniame sakinyje gali būti vartojamos kartu su veiksmažodžio bendratimi ir be jos. Šalutiniu sakiniu, kurio tarinys reiškiamas būsimuoju laiku, neretai eina turintieji tam tikrą apibendrinamąją prasmę beasmeniai, apibendrinamieji arba neapibrėžtiniai vientisiniai sakiniai. Visos konstrukcijos veiksmai vyksta praecityje.

a) Kai pagrindiniame sakinyje būtojo kartinio laiko forma eina kartu su veiksmažodžio bendratimi, tai pats veiksmas yra pasakomas ta bendratimi, o veiksmažodis būtojo kartinio laiko formoje reiškia pasirengimą, ketinimą atlikti tą veiksmą. Pvz.:

(...) duktė Marcė *ėmė ruoštis kurti* krosnį, nes *reikės* grūdai džiauti VM-P 194. (...) atjojo pas Kedulius vaitas Kurbauskas ir pranešė, kad ponas *įsakė pristatyti* Katrę į rūmus, nes panelė jau po kelių dienų *parvažiuosianti* VM-P 324. Juškai vaiko pagailo: kam tur kunigu žūti? Ir į mokslą aukštesnį tėvui *leist įkalbėjo*, nes tada tas *galėsiąs* net ir vyskupu būti M 16.

Sintaksiniai ir tarinių laiko santykiai šiose konstrukcijose yra gana painūs (šalutinio sakinio veiksmas tarsi įvyks po pagrindinio sakinio veiksmo). Šie santykiai aiškėja, kai vietoj būtojo kartinio laiko ir bendraties junginio esti lygus

leksinės prasmės atžvilgiu sudėtinis prijungiamasis sakinyss, būtent: *įsakė pristatyti = įsakė, kad pristatytų*. Palyginkime minėtu būdu išplėstą konstrukciją:

Karalius savo žentui *prisakęs, kad* anksti rytą *eitų* į bažnyčią, nes paskiau kitur *reikšią* eiti SD 99. (prisakęs, kad eitų = prisakęs eiti...).

b) Būtojo kartinio laiko formos pagrindiniame sakinyje gali būti ir be bendraties.

Kai šalutiniu sakiniu eina apibendrinamieji asmeniniai sakiniai, kurių tariniai neturi konkretaus laiko reikšmės, tai būsimąjo laiko formos (šalutiniame sakinyje) gali turėti sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos prasmę. Tuo būdu, abiejų sakinių veiksmai vyksta nuosekliai praecityje (priežastis – padarinys). Pvz.:

Ir taip ramu, ir taip tylu... Atrodo, kad ir šunų jau *nebeliko*, nes nė apsiriekęs *neišgirsi* (= nebūtum išgirdęs) kur nors kokį vaikšnojant IS V 259. Šis posakis daugiau *kliudė*, žinoma, Pečiūraitės, nes į bernus kuris ten bernas *žiūrės* (= būtų žiūrėjęs), ir dar sutemoje! Vžg I 428. O Baltaragio akmenį taip ir *paliko* viršukalnėje, nes ką gi su akmeniu *darysi*? KB 254.

Kai abiejų sakinių veiksmai yra konkretūs, tada veiksmas-padarinys išplaukia ne iš šalutinio sakinio veiksmo: tikroji, logiškoji pagrindinio sakinio veiksmo priežastis nėra pasakyta, ji tik gali būti numanoma kitame, nesančiame šalutiniame sakinyje su būtojo laiko reikšme. Pvz.:

Jaučius *rišo* vieni prie vežimų, kiti prie medžių *davė* kratinio, nes (*buvo žinoma, kad* – L.D.) tik auštant *leis* juos pasiganyti ant žolės VM-P 95. Žuobrius *paliko* papievį, nes ryt rytą, su saule, *tęs* šiandien pradėtą darbą VM-P 88.

Tuo būdu, šios grupės priežasties konstrukcijose veiksmožodžio formos gali būti vartojamos ir tiesiogine, ir perkeltine reikšme. Būsimąjo laiko formų deriniuose su būsimuoju laiku, vientisinėmis tariamosios arba liepiamosios nuosakų formomis minimos veiksmožodžio formos, paprastai, vartojamos yra tiesiogine reikšme. Esamojo ar būtojo kartinio laikų formos (deriniuose su būsimuoju laiku) dažniau esti vartojamos ne vienos, o junginiuose su veiksmožodžio bendratimi. Reikšdamos priežasties-padarinio santykius, esamojo laiko formos gali turėti esamojo nuolatinio arba tam tikro išplėsto esamojo (esamojo-būsimąjo) laikų reikšmes, o būsimąjo laiko formos gali turėti neapibrėžto būsimąjo laiko reikšmę (derinyje su esamuoju laiku) arba sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos reikšmę (derinyje su būtoju kartiniu laiku). Tuo tarpu būtojo kartinio laiko formos deriniuose su būsimuoju laiku tiesioginės laiko reikšmės nepraranda, tik junginyje su veiksmožodžio bendratimi (kaip ir esamojo laiko formos panašiais atvejais) jos gali turėti tam tikrą fakultatyvią reikšmę, atlikdamos tarsi pagalbinio veiksmožodžio funkciją.

V. *Tariamąsios nuosakos* formos šalutiniame priežasties sakinyje sutinkamos retai. Šios grupės konstrukcijoms yra būdingas priežasties-padarinio santykių hipotetiškumas, nerealumas, todėl jas galima būtų vadinti nerealinėmis priežasties konstrukcijomis (kaip kad yra nerealinės sąlygos konstrukcijos). Nerealinės priežasties konstrukcijos gali turėti dvi pagrindines laiko reikšmes – būsimąjo ir būtojo.

1. Kai abiejų sakinių tariniai yra reiškiami vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis, tai abu veiksmai – ir priežastis, ir padarinys – galėtų vykti neapibrėžtoje ateityje. Tariamąja nuosaka yra reiškiami dažniau nepilnos leksinės reikš-

mės veiksmoždziai, – pagalbinis veiksmoždzis *būti* arba modaliniai *galėti, reikėti*... Pvz.:

Tatai mums *būtų lengviau*, nes, turėdami čia pat, po ranka, vertėją, *galėtume dirbti* su juo nuolatiniam kontaktui PC XIII 74. Žodžiu, mes iš Paryžiaus dar daug kur *galėtume paekskursuoti*, nes tau, pirmąkart atvykusiam į Paryžių, mažių mažiausia čia *reiktų sugaišti* porą trejetą savaičių visiems velniams pamatyti PC XIII 48. Viso to priešasčių *nederėtų aiškinti*, nes jos vėl iš naujo istoriją *kartotų*, vėl tame pat veidrody *iškeltų* kreivus kelius ir šunkelius... PC IV 300. Vo motinėliau: dešimties tūkstančių! Nebent visus mus *pasiūmtų* drauge su tokiais pinigais, nes kitiems jau nieko *nebeliktų*... Vžg I 325.

2. Kai šalutiniame sakinyje sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, pagrindinio sakinio tarinys gali būti reiškiamas taip pat sudurtinėmis atliktinėmis tariamosios nuosakos formomis arba būtuojų kartiniu laiku. Vieno kurio nors tarinio forma (dažniau pagrindiniame sakinyje), paprastai, esti neigiama.

a) Neįvykę praeityje, hipotetiški veiksmi (priežastis ir padarinys) yra reiškiami sudurtinėmis atliktinėmis tariamosios nuosakos formomis. Pvz.:

Jeigu būčiau ten, toli, numiręs, tu sau viena *būtum gyvenusi*, nes tasai vis tiek tavęs *būtų neėmęs* Bil 194. *Niekais būtų nuėję* visos velnio ir arkliavagio pastangos, nes Girdvainis su nuotaka *būtų spėjęs* po užsakų išlėkt iš Švendubrės su savo obuolmušiais kaip vėjo sparnais KB 136. Manau, jis *nebūt dingęs* ir tolumoj, nes visa savo *būtų išsinešęs* su savim: ir tas pieveles, ir tas baleles... Vžg I 438.

b) Kai pagrindinio sakinio tarinys yra reiškiamas būtuojų kartiniu laiku, o šalutiniame sakinyje – sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, tai veiksmas-padarinys esti konkretus, praeityje įvykęs (arba neįvykęs), o jo priežastis – hipotetiška, galėjusi įvykti, bet neįvykusi praeityje. Pvz.:

Jis nė *nemanė* skristi, nes sparnai jo *nebūtų atlaikę* PC IV 27⁶. Dėl to *negalėjau* tau sakyti, nes *būtum* mane *išmetęs* ir *palikęs* be duonos kąsnio su mažu Ž III 330. Gaigalas dabar *džiaugėsi*, kad jį *išvarė*, nes gal ir jo darbas *būtų pasibaigęs* gražiomis kalbomis Bil 85. Bet kad iš to ničnieko bloga nesidarė, tai niekas nieko *nesakė* ir *nedrįso* net užsiminti, nes tai *būtų buvę* lindimas į svetimą sąžinę, į vidaus šventyklą Vžg II 9.

Tuo būdu, trumpa dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos priežasties konstrukcijų apžvalga rodo tam tikrą (šalutinio ir pagrindinio sakinų tariniais einančių) veiksmoždzių formų vartosenos dėsningumą. Remiantis išnagrinėta medžiaga, galima išvesti dažniau vartojamų veiksmoždzio formų derinimo priežasties konstrukcijose taisykles.

Veiksmoždzio formų vartosenos schema priežasties konstrukcijose

	kai šalutiniame sakinyje	tai pagrindiniame
1	esamasis laikas	esamasis laikas, liepiamoji nuosaka;
	esamasis (nuolatinis) laikas	esamasis (nuolatinis), būsimasis laikai, vientisinės tariamosios nuosakos formos;
	išplėstas esamasis (būtas-is-esamasis, perfektas) laikas	būtas-is kartinis laikas

⁶ Pavyzdys cituojamas iš P. Cvirkos Raštų t. IV, 1951 m. leidimo.

2	būtasīs kartinis laikas (perfektas)	būtasīs kartinis (vientisinės, sudurtinės atliktinės formos), būtasīs dažninis laikai, sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, esamasis (nuolatinis), būsimasis laikai, liepiamoji nuosaka;
	būtojo kartinio sudurtinės (atliktinės, pradėtinės) formos	būtasīs kartinis laikas
3	būtasīs dažninis laikas	būtasīs dažninis, būtasīs kartinis laikai
4	būsimasis laikas	būsimasis laikas, vientisinės tariamosios nuosakos formos, liepiamoji nuosaka;
	būsimasis (neapibrėžtas) laikas	esamasis nuolatinis, esamasis išplėstas (+ bendratis) būtasīs kartinis (+bendratis) laikai
5	vientisinė tariamosios nuosakos forma	vientisinė tariamosios nuosakos forma
	sudurtinė atliktinė tariamosios nuosakos forma	sudurtinė atliktinė tariamosios nuosakos forma, būtasīs kartinis laikas

Vilniaus valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Rusų kalbos katedra

Iteikta
1962 m. rugsėjo mėn

Santrumpos

AV	— A. Vienuolis, Raštai, t. V, V., 1954.
AVc	— A. Venclova, Raštai, t. II, V., 1955.
Bil	— J. Biliūnas, Raštai, t. I, V., 1954.
HK	— H. Korsakienė, Laikinoji sostinė, V., 1961.
IS	— I. Simonaitytė, Raštai, V., 1957—1958.
IS ob	— I. Simonaitytė, ...o buvo taip, V., 1960.
JB	— J. Baltušis, Raštai, t. IV, V., 1959.
JM	— J. Marcinkevičius, Benjaminas Kordušas, V., 1960.
KB	— K. Boruta, Baltaragio malūnas, V., 1962.
M	— J. Maironis, Rinkiniai raštai, t. II, V., 1956.
M. p.	— Mūsų pasakos, V., 1958.
PC	— P. Cvirka, Raštai, V., 1957—1959.
PM	— P. Mašiotas, Ir aš mažas buvau, V., 1956.
P. p.	— Patarlės ir priežodžiai, V., 1958.
PV	— P. Vaičiūnas, Dramos, V., 1955.
SD	— S. Daukantas, Žemaičių pasakos, V., 1954.
tsp	— tarybinė spauda.
TT	— T. Tilvytis, Raštai, t. II, V., 1954.
VKr	— V. Krėvė, Raganius, V., 1958.
VM-P	— V. Mykolaitis-Putinas, Raštai, t. VI, V., 1950.
Vžg	— J. Vaižgantas, Rinkiniai raštai, V., 1957.
Ž	— J. Žemaitė, Raštai, V., 1956—1957.

О СКАЗУЕМОСТНЫХ ФОРМАХ В ПРИЧИННЫХ КОНСТРУКЦИЯХ СОВРЕМЕННОГО ЛИТОВСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Л. ДРОТВИНАС

Резюме

Рассматриваются основные корреляции сказуемых форм в сложно-подчиненных предложениях с придаточными причинными, присоединяемыми посредством специальных причинных союзов *nes, kadangi* — *ибо, так как* современного литовского литературного языка.

Устанавливаются правила соотношения наиболее употребительных глагольных форм в причинных конструкциях.

1. Когда в придаточном предложении различные формы настоящего времени (с возможным значением постоянства), то в главном — настоящее (также с возможным значением постоянства), будущее времена, повелительное наклонение и простые формы предположительного наклонения. Прошедшее однократное время в главном предложении намечается обычно в тех случаях, когда формы настоящего времени в придаточном употребляются в значении настоящего расширенного (прошедшего-настоящего, перфекта или исторического настоящего) времени.

2. Когда в придаточном предложении простые формы прошедшего однократного времени, то в главном — прошедшее однократное (простые или сложные совершенные формы), прошедшее многократное время, сложные совершенные формы предположительного наклонения, настоящее (постоянное), будущее времена или повелительное наклонение. Когда в придаточном предложении сложные (совершенные или начинательные) формы прошедшего однократного времени, — в главном — прошедшее однократное время (простые формы).

3. Когда в придаточном предложении прошедшее многократное время, то в главном — прошедшее многократное или прошедшее однократное времена.

4. Когда в придаточном предложении будущее время, то в главном — будущее время, простые формы предположительного наклонения или повелительное наклонение. При наличии в главном предложении форм настоящего (постоянного, расширенного) или прошедшего однократного времени, которые употребляются чаще в сочетании с инфинитивом, формы будущего времени в придаточном имеют обычно значение будущего неограниченного времени.

5. Когда в придаточном предложении простые формы предположительного наклонения, то в главном тоже простые формы предположительного наклонения. Когда в придаточном предложении сложные совершенные формы предположительного наклонения, то в главном — сложные совершенные формы предположительного наклонения или прошедшее однократное время.